+हन्+टक्।) पाषाणभेदनवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ हाथाजुड़ी इति भाषा॥ अश्मभेदशब्देऽस्य पर्य्यायगुणौ ज्ञातव्यौ॥

अश्मजं, क्ली, (अश्मनः प्रस्तराज्जायते इति। अश्मन्+जन+ड।) शिलाजतु। इत्यमरः॥ लौहं इति राजनिर्घण्टः॥

("अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम्। तेषां सर्व्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति॥" इति मनुः॥ शिलाजत्वर्थे वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहस्याश्मरीरोगचिकित्सायां वरणवृते यथा॥ 'अश्मता चाश्मजं देयं'॥)

अश्मजतुकं, क्ली, (अश्मजतु+स्वार्थे कन्।) शिलाजतु। इति राजनिर्घण्टः॥ (शिलाजतुशब्देऽस्य विशेषविवरणं ज्ञेयं॥)

अश्मदारणः, पुं, (अश्मानं दारयतीति। अश्म+दृ+णिच्+ल्युट्।) टङ्कः। पाषाणविदारणास्त्रं। इति जटाधरः॥ टाँकी इति पश्चिमदेशे ख्यातः॥

अश्मन्तं, क्ली, (अश्मनः प्रस्तरस्यापि अन्तो भवत्यत्र। शकन्ध्वादिरयं।) चुल्ली। अशुभं। मरणं। अनवधिः। क्षेत्रं। इति मेदिनी॥ (पुं, धर्म्मात् मरुत्वत्यां जातः खनामख्यातो मरुद्भेदः। तथा च हरिवंशे।

"मरुत्वतो मरुत्वन्तो देवानजनयत्सुतान्।"

"अश्मन्तं चित्ररश्मिञ्च तथा निष्कुषितं नृपं॥")

अश्मन्तकं, क्ली, (अश्मन्त+स्वार्थे कन्।) चुल्ली। मल्लिकाच्छादनं। दीपाधाराच्छादनं। इति मेदिनी॥ सेज आँधारिया इत्यादि भाषा।

अश्मन्तकः, पुं, अश्मन्त+कन्।) वृक्षविशेषः। अस्त्रकुचाइ इतिभाषा। तत्पर्य्यायः। अस्त्रोटकः २। इति रत्नमाला॥ वृक्षविशेषः। आबुटा इति पश्चिमदेशे ख्यातः। तत्पर्य्यायः। इन्दुकः २ कुराली ३ अस्त्रपत्रः ४ श्मशातकः ५ नीलपत्रः ६ यमलपत्रकः ७। अस्य गुणाः। मधुरत्वं। कषायत्वं। सुशीतलत्वं। पित्तप्रमेहविदाहवृष्णादिषमज्वरविषार्त्तिच्छर्द्दिभूतनाशित्वञ्च॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अश्मपुष्पं, क्ली, (अश्मनः पुष्पमिव।) शैलेयं। शैलजनामगन्धद्रव्यं। इत्यमरः॥

अश्मभालं, क्ली, (अश्मेव भालयति चूर्णितं करोति। भल चूर्णने। भल+णिच्+अच्। एषोदरादित्वात् जस्य लत्वम्।) द्रव्यचूर्णार्थलौहादिपात्रं। तत्पर्य्यायः। लौहभाण्डं २। इति शब्दचन्द्रिका॥ हामानदिस्ता इति भाषा॥

अश्मभित्, [द्,] पुं, (अश्मानं भिनत्तीति। अश्म+भिद्+क्विप्।) पाषाणभेदी वृक्षः। इति रत्नमाला॥ प्रस्तरभेदके त्रि॥

अश्मभेदः, पुं, (अश्मनो भेदो भवत्यस्मात्।) पाषाणभेदी वृक्षः। इति रत्नमाला॥ (अस्य गुणाः।

"अश्मभेदो हिमस्तिक्तः कषायो वस्तिशोधनः। भेदनो हन्ति दोषार्शोगुल्मशर्क्राश्महृद्व्रजः॥ योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानि च"। इति भावप्रकाशः॥

"एरण्डो बिजपूरश्च गोक्षुरं वृहतीद्वयं। अश्मभेदस्तथाबिल्व एतन्मूलः कृतः पृतः॥ एरण्डतैलहिङ्गाढ्यो यवक्षारः ससैन्धवः। स्तनकण्ठकटीमेढ्रहृदयोत्थव्यथां जयेत्"॥ इति शार्ङ्गधरः॥)

अश्मयोनिः, पुं, (अश्मा योनिरुत्पत्तिस्थानं यस्य।) मरकतमणिः। इत्यमरटीकायां भरतः॥

अश्मरः, त्रि, (अश्मनोऽयमिति। अश्म+र।) प्रस्तरसम्बन्धीयः। इति पाणिनिः॥ पातुरिया इति भाषा।

अश्मरी, स्त्री, (अश्मानं राति ददाति या। अश्मन्+रा+क+गौरादित्वात् ङीप्। मूत्रकृच्छ्ररोगो हि मूत्रद्वारे प्रस्तरमिव कठिनमांसं रचयति।) मूत्रकृच्छ्ररोगः। पातरी इति भाषा। यथा। अथाश्मर्य्यधिकारः। अत्राश्मर्य्याः सन्निकृष्टनिदानं सङ्ख्याञ्चाह।

"वातपित्तकफैस्तिस्रश्चतुर्थी शुक्रजा मता। प्रायः श्लेष्माश्रयाः सर्व्वा अश्मर्य्यः स्युर्यमोपमाः"॥ श्लेष्माश्रयाः श्लेष्मसमवायिकारणाः। शुक्रजां विना। शुक्रजायास्तु शुक्रस्यैव समवायिकारणत्वात्। अन्ये तु शुक्राश्मर्य्यामपि कफकारणत्वमिच्छन्ति। प्रायःशब्दश्चात्र विशेषार्थः। यमोपमास्चिकित्सां विना॥ *॥ सम्प्राप्तिमाह।

"विशोषयेद्वस्तिगतं सशुक्रं मूत्रं सपित्तं पवनः कफं वा। यदा तदाश्मर्य्युपजायते तु क्रमेण पित्तेष्विव रोचना गोः॥

पवनो वस्तिगतं सशुक्रं मूत्रं सपित्तं कफं वा शोषमुपनयेत् यदा तदा अश्मरी क्रमेण क्रमशो वर्द्धमाना। यथा गोः पित्तेषु रोचनेवेत्यन्वयः॥*॥ पूर्व्वरूपमाह।

"नैकदोषाश्रयाः सर्व्वा अथासां पूर्व्वरूपाणि। वस्त्याध्मानं तदासन्नदेशेषु परितोऽतिरुक्॥ मूत्रे वस्तसगन्धत्वं मूत्रकृच्छ्रं ज्वरोऽरुचिः"। वस्तः छगलकः॥ *॥ सामान्यलक्षणमाह।

"सामान्यलिङ्गं रुङ्नाभिसेवनीवस्तिमूर्द्धसु। विशीर्णधारं मूत्रं स्यात् तथा मार्गनिरोधने॥ तद्यथायात् सुखं मेहेदच्छं गोमेदकोपमं। तत्संक्षोभात् क्षते सास्रमायासाद्वातिरुग्भवेत्"॥ वस्तिमूर्द्धा नाभेरधोदेशः। विशीर्णधारं सविच्छेदधारं। तथा अश्मर्य्या। मार्गः मूत्रवाहि स्रोतः। तद्यथायात् कदाचिदायुना अश्मर्य्या मूत्रमार्गादन्यत्र गमनात्। सुखं मेहेत् मूत्रयेत्। गोमेदकोपमं गोमेदको मणिः किञ्चिल्लोहितस्तद्वर्णं। तत्संक्षोभात् तस्या अश्मर्य्याः सञ्चारात्। घर्षणेन मूत्रवहे स्रोतसि क्षते जाते सास्रं सरक्तं मेहेत्। आयासात् प्रवाहणादिजनितात्॥ *॥ वातोल्बणमाह।

"तत्र वाताद्भृशं त्वार्त्तो दन्तान् खादति वेपते। भृङ्गाति मेहनं नाभिं पीड़यत्यपि सङ्क्वणन्॥ सानिलं मुञ्चति शकृन्मुञ्चर्म्मेहति विन्दुशः। श्यावारुणाश्मरी चास्य स्याच्चिता करटकैरिव"॥ सङ्क्वणन् आर्त्तनादं कुर्व्वन् नाभिदेशं पीड़यति। शकृत् पुरीषं सानिलं मुञ्चति। मुञ्चर्म्मारंवारं। विन्दुशः विन्दुं विन्दुं मेहति मूत्रयेत्। श्यावेत्यादि श्यावा किञ्चित् श्यामा। अरुणा किञ्चिद्रक्ता। एवं चाश्मर्य्या वर्णाकारकथनं आकृत्याणां प्रत्यक्षसंवादिशास्त्रप्रामाण्यख्यापनार्थमाह। चिताकण्टकैरिव बदरीबीजवत् क्षुद्राङ्कुरैर्वेष्टिता॥ *॥ पित्तोल्बणामाह।

"पित्तेन दह्यते वस्तिः पच्यमान इवाग्निवान्। भल्लातकास्थिसंस्थाना रक्ता पीता सिताश्मरी"॥ दह्यते साक्षादग्निनेव। वस्तिरिति मूत्रकोषः। पच्यमानइव क्षारेणेव। उष्मवान् उष्मस्पर्शः॥ *॥ कफोल्बणामाह।

"वस्तिर्निस्तुद्यतइव श्लेष्मणा शीतलो गुरुः। अश्मरी महती श्लक्ष्णा मधुवर्णाथवा सिता"॥ महती कुक्कुटाण्डतुल्या। मधुवर्णा ईषत्पिङ्गलशुक्ला॥

"एता भवन्ति बालानां तेषामेव हि भूयसा। आश्रयोपचयाल्लत्वात् ग्रहणाहरणे सुखाः"॥ एताः दोषत्रयजनिताः बालानां स्युः॥ यतः सर्व्वा एवाश्मर्य्यो विशेषतः श्लेष्मसमवायिकारणाः। बालास्तु विशेषतस्तन्निदानसेविनो भवन्ति। उक्तञ्च सुश्रुतेन। प्रायेणैता अश्मर्य्यो दिवास्वप्नसमश्नाध्यशनस्निग्धशीतगुरुमधुराहारप्रियत्वात् विशेषेण बालानां भवन्तीति। भूयः पदोपादानात् महतामपि त्रिदोषजनिता भवन्ति। तेषामेव बालानामेव। ग्रहणाहरणे सुखाः ग्रहणं निष्कासनार्थमङ्गुलिभ्यां। आहरणं पाचनादिपूर्व्वकं निष्कासनं तत्र सुखाः सुखदाः। तत्र हेतुमाह। आश्रयोपचयाल्लत्वादिति आश्रयो वस्तिः तस्योपचयः स्थौल्यं तस्माल्लत्वात्॥ *॥ शुक्राश्मरीमाह।

"शुक्राश्मरी तु महतां जायते शुक्रधारणात्"। अथयानामनेकार्थत्वात् तु शब्दोऽत्रावधारणार्थः। तेन महतामेव न तु बालानां। तेषां वक्ष्यमाणसम्प्राप्तेरसम्भवात्। न तु शुक्राभावो वाच्यः। शुक्रधारणात् वेगात् अवमानस्य शुक्रस्य धारणात्॥ *॥ शुक्राश्मर्य्याः सम्प्राप्तिमाह।

"स्थानाच्युतमसुक्तं हि मुष्कयोरन्तरेऽनिलः। शोषयत्युपसंहृत्य शुक्रं तच्छुक्रमश्मरी"॥ अनिलः मैथुनवेगेन स्थानाच्युतं। असुक्तं मैथुनवेगधारणेन धृतं शुक्रं। मुष्कयोः मेढ्रसहितयोः। मेढ्रवृषणयोरन्तर इति सुश्रुतवचनात्। तेन मेढ्रवृषणमध्यगतवस्तिमुखे उपसंहृत्य एकीकृत्य शोषयति। तच्छुक्रमश्मरी तथाभूतं शुक्रमेवाश्मरी॥ *॥ अस्या लक्षणमाह।

"वस्तिवङ्क्षणकृच्छ्रत्वमुष्कश्वयथुकारिणी। तस्यामुत्पन्नमात्रायां शुक्रमेति विलीयते॥ पीड़िते त्ववकाशेऽस्मिन्नश्मर्य्येव च शर्करा"। तस्यां शुक्राश्मर्य्यां। उत्पन्नमात्रायां यदा सा कथमपि विलीयते विलयं याति तदा शुक्रं एति मूत्रमार्गात् प्रवर्त्तते। पीड़िते त्ववकाशेऽस्मिन् तुशब्दोऽवधारणे। तेन अस्मिन्नेव अवकाशे स्थाने मेढ्रवृषणयोरन्तरे पीड़िते सति सा